

І.В. Глущенко*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ ЗА ШКОДУ, ЗАВДАНУ ЇХНИМИ ДІТЬМИ

Суб'єктів відповідальності за заподіяну шкоду визначають в залежності від віку неповнолітнього заподіювача збитків.

Зв'язок віку правопорушника і суб'єкта відповідальності має значення не тільки у цивільному, але і в інших галузях права. Проте такий зв'язок по різному проявляється і залежить від характеру вчиненого порушення (цивільного, кримінального, трудового чи адміністративного).

До недавнього часу деліктоздатність осіб у цивільному та кримінальному кодексах нашої держави встановлювалася у різних вікових категоріях. Так, кримінальна відповідальність за деякі види злочинів наступала із досягненням злочинцем чотирнадцяти років, а цивільна — п'ятнадцяти.

Із прийняттям нового Цивільного кодексу особа, досягнувши чотирнадцяти років, самостійно відповідає за заподіяну нею шкоду в повному обсязі (ст. 33 Цивільного кодексу).

Такої ж позиції дотримувався професор-цивіліст Н.С. Малєїн, звертаючи увагу на необґрунтованість вікових різниць настання кримінальної та цивільної відповідальності з точки зору рівня усвідомлення і волі неповнолітнього. На думку автора, "той чи інший рівень духовної зрілості підлітка, виключна можливість усвідомлювати значення своїх вчинків та їх наслідків, не може змінюватися від того, з точки зору якої галузі права вона розглядається"¹. Проте автор притримується позиції, що оцінювати цивільно-правову деліктоздатність осіб доцільніше з економічної точки зору, а тому настання повної цивільної дієздатності особи слід прирівняти до шістнадцяти років — віком настання повної трудової дієздатності.

Ряд авторів все-таки притримувалися думки про те, що розмежовуючі фактори існують і, зокрема, Я.М. Шевченко та Я.Р. Веберс вважають, що:

по перше, усвідомлення факту вчинення злочину приходить раніше, ніж усвідомлення вчиненого правопорушення²;

по-друге, яка досягнула п'ятнадцяти років (за старим кодексом), як правило, наділена достатнім досвідом, розумовими та вольовими якостями для вчинення юридичних дій в сфері цивільного³.

На мою думку сучасному праві більше прийнятна позиція Н.С. Малєїна. Законодавець не розмежовує настання відповідальності за віковим критерієм, ставлячи злочинця та малолітнього правопорушника в однакове становище перед законом.

Цивільний кодекс, який вступив в дію 1 січня 2004 року, визначив, що малолітньою визнається фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (ст. 31). Через відсутність достатнього розумового та вольового фактору, малолітні не можуть розумно оцінювати значення вчинюваних ними проступків. Тому відповідно до чинного законодавства така категорія осіб не несе відповідальності за завдану ними шкоду (ч. 3 ст. 31 ЦК України).

© Глущенко І.В., 2005

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

¹ Малєїн Н.С. Возмещение вреда, причиненного личности. — М., 1995. — С. 123.

² Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. — К., 1976. — С. 67.

³ Веберс Я.Р. Правоспособность граждан в советском гражданском и семейном праве. — Рига, 1976. — С. 142.

Законодавець окреслив коло осіб, відповідальних за шкоду, завдану неделіктоздатними особами. Це: батьки (усиновителі) або опікуни; фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітнього; навчальні заклади або заклади охорони здоров'я, чи інші заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за малолітнім (ст. 1178 ЦК України). Цей перелік є вичерпним.

Проблему встановлення суб'єкта відповідальності за шкоду завдану малолітніми особами законодавець вирішив виходячи із різних чинників. Передовсім — це родинні зв'язки.

Завданням даної статті є дослідження встановленого законодавцем зв'язку між безпосереднім заподіювачем шкоди та відповідальною особою, якою в даному випадку будуть батьки. А також визначення умов притягнення до відповідальності батьків за шкоду заподіяну малолітніми.

Визнання батьків суб'єктами відповідальності впливає із природного права дитини на належне виховання та догляд, та природного обов'язку такого ж змісту батьків.

Для встановлення таких прав та обов'язків необхідним є визначення зв'язку між батьками та дітьми. Юридичною підставою виникнення батьківських прав є реєстрація новонародженого у відповідних державних органах із вказівкою батька та матері. Природний же зв'язок виникає набагато раніше з моменту зачаття. Істотним є саме правовий зв'язок. Оскільки у випадках відмови від новонародженого природний зв'язок зберігається між батьками та дитиною, але права та обов'язки на малолітнього набувають інші особи, визначені законодавцем. Чи то усиновлювачі, чи то установи, які здійснюватимуть нагляд.

Право малолітнього на належне батьківське виховання — право особистого характеру. Основною особливістю такого права є те, що сама дитина його реалізувати не може. Це право реалізують її батьки, виконуючи відповідні обов'язки.

Ст. 51 Конституції України визначає основним призначенням сім'ї — належне виховання дітей. І тут же законодавець не встановлює визначення "належності", не тлумачить зміст даного терміну.

Доцільним на мою думку є визначення такого поняття. Під "неналежним вихованням" я розумію свідомі дії та вчинки повнолітніх осіб (в даному випадку батьків), які сприяли вчиненню їхньою малолітньою дитиною правопорушення. Тобто, до моменту заподіяння шкоди, навіть, якщо діяння повнолітніх осіб були і неправомірними у випадку відсутності скарг та претензій, відповідальність не настає. Відповідальність батьків за вчинки дітей настає тільки за наявності заподіяної шкоди третій особі. Тлумачення даної категорії дозволить державним органам уникнути помилок при вирішенні справ, у яких потерпілими є не тільки діти, а і батьки (наприклад, під час необґрунтованого позбавлення батьківських прав).

Неналежне виховання малолітнього це правопорушення батьків і як наслідок, настання відповідальності. Можна виділити дві позиції для розкриття даної правової категорії. Перша полягає у тому, що батьки, усиновителі відповідають за заподіяні збитки їхніми дітьми без вини. Тобто, така відповідальність настає не за заподіяння ними особисто шкоди. Суб'єкт відшкодування та заподіяння шкоди не співпадають.

Із такою позицією навряд чи можна погодитися. Досить обґрунтованим є погляд науковців на те, що відповідальність настає за протиправну поведінку та винність батьків. Я теж схильна до даної позиції. По-перше тому, що саме протиправна поведінка батьків сприяла вчиненню правопорушення малолітнього, який іще не здатний раціонально мислити та керувати вчинюваними діями. По-друге, винність батьків треба простежувати не у вчиненні чи не вчиненні ними шкоди, а саме у тому, що вони свідомо не виконували свої зобов'язань

перед третьою особою щодо забезпечення схоронності її майна, здоров'я, життя.

Отже, таким чином, правопорушення батьків можна визначити як винне, протиправне невиконання або неналежне виконання обов'язку виховання та нагляду за дітьми перед третіми особами. Таке виховання полягало у визначенні дітям пріоритету не заподіяння шкоди майну, здоров'ю, життю іншим. Цілком прийнятним є і те, що в даному випадку саме цей факт є підставою притягнення батьків до відповідальності за шкоду завдану їх неповнолітніми дітьми. При цьому під їх виною слід розуміти нездійснення належного нагляду за підлітками в момент заподіяння шкоди або безвідповідальне ставлення до їх виховання чи неправомірне використання батьківських прав (потурання пустошів, хуліганських дій, бездоглядність дітей, відсутність до них уваги та ін.).

До відповідальності притягуються обоє батьків. Тому відповідальні особи не можуть звільнитися від відповідальності, намагаючись довести свою невинність посиленням, наприклад, на такі обставини:

- 1) відсутність їх вдома в момент заподіяння підлітком шкоди;
- 2) шкода заподіяна дітьми тоді, коли вони гостювали у родичів, знайомих;
- 3) проживання окремо від дитини і коли шлюб з матір'ю (батьком) дитини розірваний або визнаний недійсним.

За загальним правилом діти проживають разом із батьками і останні здійснюють виховання. Проте за малолітніми можуть здійснювати нагляд родичі (бабусі, тітки) за відсутності батьків. У всіх таких випадках виникає питання про суб'єкт відповідальності, за шкоду заподіяну малолітніми особами. Батьки, котрі передали своїх дітей вказаним особам, реалізують своє право на виховання. Тому шкода, заподіяна дитиною під час нагляду бабусі, тітки, сусідів відшкодовується батьками.

Стосовно останньої ситуації, то як вище було вказано, правові відносини між батьками та дітьми виникають у момент реєстрації новонародженої дитини із визначенням її батьками. Відшкодування шкоди є одним із моментів такого правового зв'язку. За Сімейним кодексом України за спричинення шкоди дитиною, яка народжена в зареєстрованому шлюбі, а також позашлюбною дитиною, по відношенню до якої батьківство встановлено, батьки відповідають разом незалежно від того, чи проживають вони разом. Це пов'язано із однаковими правами та обов'язками батьків щодо своїх дітей. Адже особа, яка проживає окремо від своєї дитини, має повне право брати участь у її вихованні. У випадках, коли батьківство малолітньої особи не встановлено, відповідальність за майнову шкоду несе тільки мати. Це пояснюється відсутністю правового зв'язку між батьком та дитиною.

Як відомо суд у чітко визначених випадках має право позбавити батьків їх батьківських прав. Як наслідок — позбавлення обов'язку нести відповідальність за шкоду заподіяну їхніми дітьми. Є декілька різних поглядів у теоретиків на таку дилему. Зокрема, одні вважають, що батьки, позбавлені своїх природних прав, не можуть бути суб'єктами відповідальності⁴. Інші, притримуються думки, що таких осіб треба притягти до відповідальності. Зокрема, З.В. Четкіна вказує на те, що закон, згадуючи тільки про обов'язок утримання малолітніх дітей, який зберігається за батьками, позбавленими батьківських прав, має на увазі найбільш важливий обов'язок в сфері сімейного права і не називає обов'язків, що виникають в інших галузях права, наприклад, і в цивільному⁵. К.Б. Ярошенко стверджує, що "особи, позбавлені батьківських прав, повинні нести

⁴ Малеин Н.С. Возмещение вреда, причиненного личности. — М., 1995. — С. 9.

⁵ Четкіна З.В. Имущественная ответственность за вред, причиненный преступлениями несовершеннолетних. / Автореф. канд... дис. — М., 1977. — С. 32

відповідальність за шкоду, заподіяну їх дітьми, якщо спричинення шкоди є наслідком неналежного виконання ними обов'язків по вихованню дітей”⁶.

Такі погляди повинні бути відображені у нашому законодавстві і доцільно доповнити статтю Сімейного кодексу правилом:

відповідальність може бути покладена на батьків, позбавлених батьківських прав, якщо судом буде встановлено, що спричинення шкоди обумовлене неналежним вихованням малолітнього або негативним впливом на нього.

До батьків прирівнюються і усиновителі. Може виникнути питання, чому повинні вони відповідати за шкоду, заподіяну їхнім малолітнім усиновленим. Як відомо усиновлення можливе без встановлення вікових обмежень. Проте, не є аргументом вік усиновленої особи на момент усиновлення. Усиновителі прирівнюються у правах та обов'язках до батьків, а тому повинні нести відповідальність за вчинки, заподіяні малолітніми правопорушниками.

Отже, відповідальність батьків за вчинені неправомірні дії малолітніх осіб настає за наявності правопорушення — невиконання або неналежного виконання ними покладених державою обов'язків по вихованню дітей.

Така відповідальність має свої особливості.

По-перше, вона настає за умови вчинення протиправних дій не самими відповідачами, а іншими особами, з якими відповідачі перебувають у правовому зв'язку. Тобто, батьки самостійно шкоди не завдають, а тому в зобов'язальні відносини не вступають, їх обов'язок відшкодувати шкоду полягає в тому, що вони не виконали свого обов'язку по вихованню та нагляду дітей.

А по-друге, така відповідальність за чинним законодавством не носить штрафного характеру, а виражена у відшкодуванні шкоди, яка є наслідком винних неправомірних дій малолітніх осіб.

⁶ Ярошенко К.Б. Специальные случаи ответственности за причинение вреда. — М., 1977. — С. 40.